

"החוקה הדמוקרטית" – "הצהרת חיפה"

פברואר 2007*

תוכן עניינים :

• חירויות יסוד I	• דבר יו"ר ההנהלה
• צדק חלוקתי וצדק מתקן: חופש הקניין וחלוקת קרקע II	• החוקה הדמוקרטית
• זכויות חברתיות וכלכליות III	• הפרק הראשון: מבוא
• זכויות במשפט וצדק בפלילים IV	• הפרק השני: יסודות השלטון והמשטר
• הפרק הרביעי: שונות 15	• הפרק השלישי: חירויות וזכויות יסוד

דבר יו"ר ההנהלה

תיצור דיאלוג ודיון ציבורי ענייני על מהותן של החירויות והזכויות בארץ זו – נראה בכך צעד חשוב לקראת קידום השוויון על רקע לאום, החירויות והצדק החברתי. חוקה זו, היא פרי של עבודה ודיונים רבים שניהלו בשנתיים האחרונות חברי הצוות, ההנהלה והאסיפה הכללית של ארגון עדאלה.

בשמי ובשם הנהלת עדאלה אני מבקש להודות ולהביע את הערכתי העמוקה לכל חברי צוות הארגון ולמנכ"ל, עו"ד חסן ג'בארין, על מאמצייהם המקצועיים להכנת הצעה זו, שנשענו, לכל אורך הדרך, על אחיזתם בערכים האוניברסליים; כמו כן אבקש להודות לעמיתי חברי ההנהלה והאסיפה הכללית של עדאלה ולכל העמיתים המקצועיים, מהארץ ומחו"ל, על השתתפותם בדיונים בטיטות השונות ועל הערותיהם והצעותיהם שתרמו והעשירו את הדיונים.

במקביל להכנת "החוקה הדמוקרטית" הזו, הוכנו עוד שני מסמכים חשובים על-ידי שני צוותים שכללו אקדמאים, אינטלקטואלים ופעילים בחברה האזרחית: "החזון העתידי", שהוכן על-ידי צוות מטעם יו"ר ועדת המעקב בשם הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות, ו"אמנת חיפה" שתתפרסם בקרוב ושהוכנה על-ידי צוות מטעם מדה אלכרמל – המכון הערבי למחקר יישומי. רבים מחברי ארגון

רגון עדאלה מפרסם בשנה העשירית להיווסדו את "החוקה הדמוקרטית", כהצעת חוקה למדינת ישראל, שבבסיסה מדינה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית. חוקה זו נשענת על העקרונות האוניברסליים, האמנות הבינלאומיות בדבר זכויות האדם, ניסיון העמים והחוקות של מדינות דמוקרטיות שונות. קבוצות ישראליות שונות יוזמות ומציעות בשנים האחרונות הצעות לחוקה למדינה. הצעות אלו אינן נשענות על ערכים דמוקרטיים ובמיוחד הן מתעלמות מעקרון השוויון המלא בין כלל האזרחים ומתייחסות אל האזרחים הערבים כאל זרים במולדת זו, שבה ההיסטוריה, הזיכרון והזכויות הקיבוציות הן נחלתם של היהודים בלבד. לא במקרה, אפוא, הצעות אלו עסוקות בשאלת "מיהו יהודי" ומתעלמות מהסוגיה החוקתית הראשונית: מיהו האזרח. לפיכך מצאנו לנכון להציע חוקה דמוקרטית, המעגנת את חירויות הפרט והזכויות של כלל הקבוצות במדינה על בסיס שוויוני, מעניקה משקל סגולי לעוולות ההיסטוריות שנגרמו לאזרחים הערבים ומתייחסת באופן רציני לזכויות הכלכליות והחברתיות של כלל התושבים. אם "חוקה דמוקרטית" זו, תצליח להבליט את הפערים הגדולים שקיימים בינה לבין שאר ההצעות, וכן

* <http://www.adalah.org> / adalah@adalah.org

למשך שנה, על מנת לקיים דיון ציבורי פורה סביב הוראותיו, בתקווה שנגיע לנוסח הסופי של פרויקט חשוב זה.

פרופסור מרואן דזירי
יו"ר הנהלת עדאלה
פברואר 2007
الدستور الديمقراطي

עדאלה נטלו חלק פעיל בשני הצוותים הללו. לכל מסמך מהשלושה ייחודיות משלו ושלושתם משלימים זה את זה. מסמכים אלה מעידים על תהליך של העצמה פוליטית וחברתית של האזרחים הערבים. למרות ההתקדמות בהכנת הנוסח הזה של "החוקה הדמוקרטית", נבקש להתייחס אליו כאל טיוטה לא סופית

החוקה הדמוקרטית - The Democratic Constitution

הפרק הראשון: מבוא

עצמית; וכן לסגת מכל השטחים הכבושים משנת 1967.

5. הערבים-הפלשתינים אזרחי מדינת ישראל, חיים במולדתם מימים ימימה. כאן נולדו ופה צמחו שורשיהם ההיסטוריים, התפתחו ושגשו חייהם הלאומיים והתרבותיים כתורמים פעילים בתרבות ובהיסטוריה האנושית - הן כחלק מהאומה הערבית והאיסלאמית, והן כחלק בלתי נפרד מהעם הפלשתיני.
6. הואיל ומעמדם המדיני של האזרחים הערבים-הפלשתינים השתנה למיעוט במולדתם שלא מרצונם ומאז לא חדלה אחיזתם בזהותם הלאומית; והואיל וזכויותיו של מיעוט מולדת חייבות לכלול, בין היתר, את אלו שהיו אמורות להישמר ולהתפתח, ככל שניתן, אלמלא הפיכתו למיעוט במולדתו - לפיכך, נקודת המוצא המשפטית של הצעת חוקה זו, היא: האזרחים הערבים במדינת ישראל הינם מיעוט-מולדת.
7. הואיל והמדיניות והפעולות של ממשלות ישראל מאז 1948 גרמו למיעוט הערבי-הפלשתיני עוולות קשות, אשר חלקן נמשכות עד היום, ובכללן ניתוקו מבני עמו ואומתו, עקירת כפרים והריסתם, הריסת בתים, הטלת משטר צבאי עד 1966, טבח כפר קאסם ב-1956 הרג צעירים ביום אל-ארד הראשון ב-1976 ובאוקטובר 2000, הפקעת נכסי אל-ווקף המוסלמי, נישול מקרקע, העדר הכרה בכפרים, הפרדת משפחות וכן מדיניות של הפליה מוסדית בכל תחומי החיים והדרת המיעוט הערבי על בסיס הגדרת המדינה כיהודית, אי לכך הצעת חוקה זו קובעת, כי זכויותיו הבסיסיות של המיעוט הערבי כוללות, בין היתר: השבת קרקעותיו ונכסיו על בסיס עקרון הצדק המתקן, שותפות אפקטיבית בקבלת ההחלטות, מימוש זכותו לאוטונומיה תרבותית וההכרה בשפתו הערבית כשפה רשמית במדינת ישראל.
8. כבודו וחירותו האישית של הפרט, הם הבסיס לקיומה של חברה המושתתת על זכויות האדם. אולם מימושן של זכויות אלו מותנה בקיומה של חברה שוויונית. לפיכך הצעת חוקה זו קובעת, כי חובה להבטיח את הזכויות הכלכליות והחברתיות לכלל התושבים והאזרחים, ובמיוחד לנזקקים שביניהם, ולהגן עליהן.

1. ההכרזה האוניברסלית לכל באי עולם בדבר זכויות האדם משנת 1948, שעיגנה את הלקחים האנושיים מהזוועות שבוצעו במהלך מלחמת העולם השנייה, וכן האמנות הבינלאומיות בדבר זכויות האדם שאושרו לאחר מכן, קובעות כי: כל בני האדם שווים הם; איסור ההפליה הוא עיקרון מוחלט שאינו נתון לפשרות כלשהן; לכל עם הזכות להגדרה עצמית; אין עם שזכויותיו עליונות על אלו של עם אחר; והבטחת חירותו האישית וזכויותיו הכלכליות והחברתיות של האדם הינה הכרחית לקידום עקרונות החירות, השוויון והצדק.
2. לאחר סיום מלחמת העולם השנייה וכתוצאה ממאבקם ארוך השנים והצודק נגד משטרים קולוניאליים, הצליחו עמים רבים להשיג את עצמאותם ולממש את זכותם להגדרה עצמית. בשנים האחרונות התרחשו תהליכים היסטוריים במדינות, שבהן שררה מדיניות של דיכוי והפליה. סיום משטר האפרטהייד בדרום אפריקה הוא הדוגמא הבולטת ביותר לתהליכים מסוג זה. במדינות אלה הופקו לקחי העבר וקודם פיוס היסטורי, הן על בסיס ההכרה בעוול ההיסטורי שגרמו מדינות אלה לקבוצות שקופחו ודוכאו, והן על-ידי שותפות אפקטיבית של קבוצות אלה בהליך קביעת הנורמות החוקתיות.
3. על בסיס העקרונות האוניברסליים, האמנות הבינלאומיות בדבר זכויות האדם וניסיון העמים, אנו כארגון זכויות אדם מבקשים להגיש בזה נוסח של הצעת חוקה הכוללת הוראות בסדרי שלטון ומשטר וזכויות וחירויות, כפי שיפורט להלן, שלדעתנו יש לעגן בחוקה ו/או בחוקתה העתידית של מדינת ישראל.
4. לשם בנייתה של חברה דמוקרטית שוויונית, המשוחררת מאלימות ומדיכוי, וכבסיס לפיוס היסטורי בינה לבין העם הפלשתיני וכלל האומה הערבית, על מדינת ישראל להכיר באחריותה לעוולות ההיסטוריות שגרמה לעם הפלשתיני בכללותו עובר להקמתה ולאחר מכן: להכיר באחריותה לעוולות אל-נכבה והכיבוש; להכיר בזכות השיבה של הפליטים הפלשתינים על בסיס החלטת האו"ם 184: להכיר בזכותו של העם הפלשתיני להגדרה

9. במדינה שאינה שולטת וכובשת עם אחר ואשר מושתתת על השוויון המלא בין כל תושביה ובין כל קבוצותיה השונות, יכבדו האזרחים היהודים והערבים זה את זכויותיו של זה לחיות בשלום, בכבוד ובשוויון, ויהיו מאוחדים בהכרתם ובכבוד שהם מעניקים, הן לשונות ביניהם, והן לשונות הקיימת בין כלל הקבוצות במדינה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית. (אושר בישיבת האסיפה הכללית של עדאלה ביום 15 ביולי 2006).

דברי הסבר: המבוא

מטרתו של מבוא זה היא להסביר את העקרונות שהנחו אותנו בכתיבת הצעת חוקה זו. אנו סבורים, כי מבוא לחוקה עתידית למדינת ישראל חייב להיעשות, אם בכלל, בהסכמתם הפוליטית של נציגי כל הצדדים בעלי העניין. עוד נציין כי, ההוראות שבפרקים להלן התבססו, בין היתר, על הניסיון המשפטי והחוקות של מדינות דמוקרטיות רבות. הן מבוססות גם על האמנות הבינלאומיות, ובעיקר אלו שלהלן:

The Universal Declaration of Human Rights (1948);
Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948);
UNESCO Convention against Discrimination in Education (1960);
International Convention on Civil and Political Rights (1966);
International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1966);
International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966);
International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant, Workers and Members of their Families (1990);
UN Declaration on the Right of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1992).

הפרק השני: יסודות השלטון והמשטר

מדינת ישראל

1. גבולותיה של מדינת ישראל, הם גבולות השטח שחל עליו החוק הישראלי עד 5 ביוני 1967.

מדינה דמוקרטית

2. המשטר הדמוקרטי במדינת ישראל מושתת על הערכים בדבר כבוד האדם, חירותו ושוויונו.

עליונות החוקה

3. החוקה היא הנורמה המשפטית העליונה במדינה.

הפרלמנט

4. הכנסת היא הרשות המחוקקת של המדינה.
5. הכנסת היא בית הנבחרים של המדינה הכולל מאה ועשרים חברים.

משטר פרלמנטרי רב-מפלגתי

6. המשטר השלטוני מושתת על משטר פרלמנטרי רב-מפלגתי, שבמסגרתו מתקיימות מדי ארבע שנים בחירות חופשיות, שוות, חשאיות ויחסיות, אשר מבטיחות ייצוג הולם בכנסת לקבוצות הלאומיות והדתיות.
7. כל אזרח בגיר זכאי לבחור ולהיבחר לכנסת.

הממשלה

8. הממשלה מורכבת מראש הממשלה ומשרים אחרים והיא מכהנת מכוח אמון הכנסת.
9. הממשלה היא המוסמכת על ניהול כלל זרועותיה של הרשות המבצעת.
10. הממשלה ממלאת את תפקידיה על-פי החוקה והחוק.

דברי הסבר: גבולות המדינה

קביעת גבולותיה של מדינת ישראל בחוקה הינה עניין מהותי בקביעת מתחם זכויות האזרח. הסיניתזה אזרחות-טריטוריה לפני כן, לא השייכות לטריטוריה, (Treaty of Westphalia, 1648) קיבלה חשיבות היסטורית מאז אמנת וסטפליה באירופה, אלא השייכות השבטית, הדתית, הקשר עם הכנסייה, אורח החיים וצורת החיים של קבוצה, הם אלה שהיו הסוכנים המתווכים בין הנתונים לבין השלטון. לפי תפיסה זו, האימפריה העותמנית, לדוגמא, העניקה אוטונומיה דתית לקבוצות לא מתוך תפיסה דמוקרטית, אלא מתוך השקפה שבטית. לעומת זאת, מבחן השייכות ל"טריטוריה ברורה" סייע בהגדרת "מיהו אזרח", העומד כשווה מול המדינה ללא סוכנים מתווכים. דברים אלה מקבלים משנה תוקף במדינת ישראל, שבה אי-תיחום הגבולות תרם לכך, שהשייכות השבטית והאתנית נהפכו למהות האזרחות. עניין זה גם מסביר מדוע המשפט הישראלי עסוק בשאלה, "מיהו יהודי" ולא במקבילתה, "מיהו אזרח"; לא במקרה אזרחותם של היהודים המתגוררים מעבר לקו הירוק, למשל, איתנה יותר מזו של האזרחים הערבים שבתוך קו הירוק; וגם לא במקרה מועלות הצעות בדבר העברת אזרחותם של חלק מהאזרחים הערבים (אזור המשולש) במסגרת חילופי אוכלוסין. התפיסה הציבורית שלפיה אזרחותם של חלק מהאזרחים הינה זמנית עקב העדר הגדרת הגבולות, תפגע באופן קבוע במעמדם היומיומי של אזרחים אלה. מכאן נכונותה של האמרה: Empires have frontiers but democracies have borders.

הרשות השופטת

11. הרשות השופטת, היא המוסמכת על השפיטה במדינה ובכלל זה היא מוסמכת להכריז על בטלותם של חוקים המנוגדים לחוקה.
12. בתי המשפט המוסמכים לשפוט במדינה הם: בית המשפט העליון, בית המשפט המחוזי, בית משפט השלום ובית משפט אחר, לרבות בתי דין לסוגיהם שיוקמו על פי חוק.

דברי הסבר: שפות רשמיות

קביעת השימוש בשפות הרשמיות התבססה על תפיסתנו בדבר מהותו של "משטר פדרלי מדומיין". לכן מוצע, למשל, כי השימוש השוויוני בשתי השפות הרשמיות ייעשה בכל פעילויותיהן של הרשות המחוקקת והרשות המבצעת וכן בפעילויותיה של הרשות השופטת ברמת המחוז ומעלה. לכן היחידות האוטונומיות הקטנות, כגון הרשות המקומית של הכפר, היישוב הקטן ובתי המשפט המקומיים (הערכאות הראשונות כמו בית משפט השלום ובתי הדין למיניהם) יהיו רשאיות להשתמש בשפה רשמית אחת) של המקום, (אלא אם כן נקבע אחרת).

- ד. כל מתדיין זכאי להשתמש בפני ערכאות שיפוטיות באחת מהשפות הרשמיות לפי בחירתו, והוא יהיה זכאי לקבל בשפה שבחר שירות מלא בענייניו, כגון: תרגום מיידי וסימולטני לדיונים, פרוטוקולים, כתבי בית דין החלטות ופסקי דין.
- ה. רשויות מקומיות מעורבות ישתמשו בכל תפקודיהן ופעולותיהן בשתי השפות הרשמיות ובאופן שווה.
- ו. יוקמו שני סוגי מוסדות חינוך, לרבות מוסדות להשכלה גבוהה, הן בשפה העברית והן בשפה הערבית; וכל אדם יהיה זכאי לבחור ללמוד במוסד חינוך, שבו לומדים באחת משתי השפות הרשמיות.
- ז. ייקבעו בחוק הסדרים להענקת מעמד הולם ושוויוני לשתי השפות הרשמיות בתקשורת האלקטרונית הארצית.

מדינה רב-תרבותית

- א. כל קבוצה, המהווה מיעוט לאומי זכאית למוסדות חינוכיים ותרבותיים וכל קבוצה המהווה מיעוט דתי זכאית למוסדות דתיים.
- ב. כל הקבוצות לעיל זכאיות לנהל את מוסדותיהן על-ידי גוף יציג שנבחר על-ידי חברי הקבוצה (להלן: הגוף היציג).
- ג. מדינת ישראל תעביר לידי הגוף היציג תקציב הולם על מנת להבטיח את קיומם של מוסדות אלה וניהולם באיכות טובה ושוות ערך לטובין שמהם נהנים בני קהילת הרוב.
- ד. יישמרו כל האתרים ההיסטוריים, התרבותיים והמקומות הקדושים של כל הקבוצות לעיל מפני כל פגיעה, חילול או פגיעה בכבוד המקום ובקדושתו.
- ה. לא יופרו כבודו, שוויונו וחירותו של אדם הכפוף להחלטותיו של הגוף היציג.
- ו. כל אזרח, השייך לאחת מהקבוצות לעיל, זכאי לקיים את זהותו ותרבותו בחיים הציבוריים, לטפח אותן ולהשתמש בהן.
- ז. כל אזרח זכאי לכוון ולקיים את קשריו המשפחתיים, החברתיים, התרבותיים, הדתיים והכלכליים עם בני

13. הלכה שנפסקה בבית המשפט העליון מחייבת את כל הערכאות השיפוטיות של הרשות השופטת, זולת בית המשפט העליון.
14. מינוי שופטים לרשות השופטת יבוצע על-פי מומחיותם של המועמדים ובקיאותם במשפט, ניסיונם, עצמאותם ומחויבותם לערכי החוקה.

אזרחות

15. חוקי האזרחות וההגירה יושתתו על עקרון איסור ההפליה ויקבעו הסדרים, שלפיהם אזרחות של מדינת ישראל תוענק:
  - א. לכל מי שנולד בשטח מדינת ישראל, להורה שאף הוא נולד בשטח מדינת ישראל.
  - ב. לכל מי שנולד להורה שהוא אזרח מדינת ישראל.
  - ג. לבן זוג של אזרח מדינת ישראל.
  - ד. למי שטעמים הומניטאריים עומדים בבסיס הגעתו או בבסיס שהותו במדינת ישראל, ובתוך כך מי שנרדף על רקע פוליטי.
16. אזרחותו של אזרח מדינת ישראל איננה ניתנת לשלילה.

מדינה דו-לשונית

- א. העברית והערבית, הן השפות הרשמיות של מדינת ישראל, הזכות למעמד שווה בכל תפקודיהן ופעילויותיהן של הרשות המחוקקת והרשות המבצעת.
- ב. כל ההודעות הרשמיות, לרבות חוקים, צווים ותקנות, יהיו תקפים כשיוצאו לאור, יודפסו ויפורסמו בו-זמנית בשתי השפות הרשמיות.
- ג. פסקי הדין של בית המשפט העליון, בתי המשפט המחוזיים ובתי דין לערעורים יוצאו לאור, יודפסו ויפורסמו בשתי השפות הרשמיות באופן מיידי עם נתינתם.

דברי הסבר: שלוש הרשויות

התייחסותנו כאן לשלוש הרשויות: (המחוקקת, המבצעת והשופטת) נעשתה ככל שהתייחסות זו הינה חיונית והכרחית לחוקה וכן ככל שיש לה השפעה על מהותו של המשטר הדמוקרטי. החקיקה הראשית, היא המנגנון הראוי שיפרט את ההיבטים הניהוליים של רשויות אלה שלא פורטו כאן (כגון, ועדות הכנסת, הרכב הממשלה, מספר השרים, משך כהונתם של שופטים וכו').

כמו כן, לא ראינו הכרח בהצעה זו להתייחס למוסדות אחרים שניתן תמיד להסתפק בעיגונם בחקיקה ראשית, כגון נשיא המדינה ואח' וזאת מכיוון שקיומם אינו הכרחי למימוש של משטר דמוקרטי פרלמנטרי-רב מפלגתי. עם זאת, ברור כי, כל חקיקה ראשית עתידית שתתייחס לשאר תפקודן וניהולן של כלל הרשויות הללו ממילא תהיה כפופה לערכי החוקה.

עמו או בני האומה שהוא משתייך אליה, ובכלל זה זכותו למעבר גבולות חופשי אליהם.
ח. קבוצות המיעוט האלה זכאיות לייצוג הולם בכל רשויות השלטון של מדינת ישראל.

סמלים

19. סמליה של מדינת ישראל ייקבעו בחוק בכפוף לאמור בסעיף 20 להלן.

דברי הסבר: רב-תרבותיות

המקור העיקרי של הזכויות האלה קבוע בסעיף 27 לאמנה הבינלאומית לזכויות אזרחיות ופוליטיות, שמדינת ישראל הינה צד לה. היקף תחולתו ופרשנותו של סעיף זה הוכרזו ב:

UN Declaration on the Right of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, (1992).

שותפות בקבלת החלטות בכנסת

20 (i) מודל

א. תוקם ועדה בכנסת, שתיקרא "הוועדה הפרלמנטרית לענייני דו-לשוניות ורב-תרבותיות". ועדה זו, תהיה מורכבת מחברי כנסת, אשר מחציתם יהיו ממפלגות, שעל פי הגדרתן ואופיין, הן מפלגות ערביות ו/או מפלגות ערביות-יהודיות.

ב. לא יחוקק חוק בכנסת ולא יאושר חיקוק בוועדות הכנסת, בעניינים הנוגעים להוראות פרק זה, ללא אישורה המקדמי של הוועדה הפרלמנטרית לענייני דו-לשוניות ורב-תרבותיות; ואולם מליאת הכנסת תהיה רשאית לחוקק או לאשר חיקוק שכזה בניגוד להחלטתה של הוועדה ברוב מיוחד, שלא יפחת משני שלישים של חברי הכנסת.

ג. הוראות סעיף זה, יחולו בתקופת ביניים שתיקבע בהסכמה, למען ביסוסם ומימושם של עקרונות פרק זה.

20 (ii) מודל

א. לא תאושר הצעת חוק על-ידי מליאת הכנסת, אם הצביעו נגדה 75 אחוזים מחברי הכנסת השייכים למפלגות, שעל-פי הגדרתן ואופיין, הן מפלגות ערביות ו/או מפלגות ערביות-יהודיות, בנימוק המפרט כי הצעת החוק פוגעת בזכויותיו המוקנות של המיעוט הערבי.

ב. הוראות סעיף זה יחולו לתקופת ביניים, שתיקבע בהסכמה, למען ביסוסם ומימושם של עקרונות פרק זה.

דברי הסבר: שותפות בקבלת החלטות בכנסת

של מיעוטים ובמיוחד מיעוטי מולדת, מיעוטים לאומיים או מיעוטי (power sharing) סעיף 20 נשען על עקרון השותפות בשלטון לשון. הצענו כאן שני מודלים

חלופיים, כדוגמה בלבד ליישום עיקרון זה, והם בוודאי אינם המודלים היחידים העשויים לקיים את העיקרון. קביעת סוג המודל היא עניין להסכמה פוליטית בין הנציגים. במדינות שהוענקה בהן אוטונומיה טריטוריאלית למיעוטים וכן במדינות פדרליות מסוימות, מתקיים עיקרון זה בדרגות שונות. בקנדה, למשל, הפרובינציה של קוויבק נהנית מאוטונומיה טריטוריאלית וגם מזכות וטו בענייני שפה במישור הפדרלי. סעיף 2 לחוקת בלגיה קובע, כי בלגיה מורכבת משלוש קהילות לשון, וכל אחת מהן נהנית מאוטונומיה לא-טריטוריאלית בענייני חינוך, בריאות, מדיניות לשון ותרבות. מקדוניה קבעה בחוקה שלה משנת 1991 כי מקדוניה היא מדינת העם המקדוני, אף-על-פי ש-20-25 אחוזים מאוכלוסייתה, הם אלבנים ילידים. כתוצאה מהתנגדותם הנחרצת של האלבנים, נקבע בהסכם אוהריד משנת 2001, כי מקדוניה היא מדינת המקדונים והאלבנים ומיעוטים אתניים אחרים. לפי החוקה היום, מוענק כוח וטו למיעוט האלבני ביחס לשינוי החוקה בנושאים הרלבנטיים לתרבות ושפה, וכן ביחס למינויים מרכזיים. ועוד, בצפון אירלנד הוקמו מוסדות שלטון ושותפות על-פי הסכם יום השישי הטוב, מאפריל 1998, שקבעו שיטה מורכבת של מרכיבי וטו בין הקתולים לבין הפרוטסטנטים. אלו הן דוגמאות בלבד. לא קבענו מועד לסיום תקופת הביניים, כי זה עניין להסכמה פוליטית.

המודל הזה לא העניק את הזכות לכלל הקבוצות אלא לאזרחים הערבים בלבד וזאת כי: ראשית, המיעוט הערבי הינו מיעוט-מולדת; שנית, שתי קבוצות הלאום (הערבים והיהודים) הינן שתי הקבוצות היחידות אשר כוננו את קטגוריית "האחר" זו לזו באופן חד וברור. שלישית, מכיוון שרצינו להעניק משקל רציני לנתון ההיסטורי, שלפיו רק הנציגים של המיעוט הערבי בכנסת נמצאים באופוזיציה מאז 1948.

הפרק השלישי: חירויות וזכויות יסוד

חירויות יסוד I

עקרונות יסוד

21. זכויות היסוד של האדם במדינת ישראל מושתתות על הערכים בדבר קדושת חיינו, כבודו, שוויונו וחירותו של האדם, וכן על עקרונות הצדק החלוקתי והצדק המתקן.

הזכות לחיים ולשלמות הגוף

22. כל אדם זכאי להגנה על חייו ושלמות גופו, לרבות ההגנה מפני עינויים, אלימות ויחס אכזרי ולא אנושי.

הזכות לכבוד

23. כל אדם זכאי שכבודו לא ייפגע.

שוויון ואיסור הפליה

24. כל אדם הינו שווה בפני החוק וזכאי להגנתו השווה; לא יופלה אדם באופן ישיר או עקיף, על רקע לאום, דת, גזע, מין, צבע, מוצא אתני, נטייה מינית, מוגבלות או גיל.

חירות אישית

25. כל אדם זכאי לחירותו האישית; לא תיפגע חירות זו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית לפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

הזכות לחיי משפחה

26. כל תושב או אזרח זכאי להקים ולקיים חיי משפחה במדינת ישראל.

זכויות הילד

27. כל ילד יקבל שם עם לידתו ויהיה זכאי לקשר פיזי עם הוריו, בני משפחתו ובני הסביבה, המבטיח את התפתחותו ורווחתו הנאותות.

28. כל ילד זכאי להגנה מפני הזנחה או טיפול רשלני וניצול לרעה והוא יהיה מוגן מפני כל צורה של הפליה, לרבות על יסוד מעמדם, פעילותם, השקפותיהם או אמונותיהם של הוריו, אפטרופסיו החוקיים או בני משפחתו.

חופש מצפון וחופש דת

29. כל אדם זכאי לחופש המצפון, האמונה, הדעה, הדת והפולחן; ולא כופים על אדם מעשה או חדל כלשהו שמקורם בדת; לא ייפגעו חירויות אלו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

דברי הסבר: חירויות היסוד

לא כל החירויות הן יחסיות ועל כן בחרנו להוסיף באופן ספציפי את פסקת ההגבלה רק לאלו שהן מטבען יחסיות. הלשון של פסקת ההגבלה קובעת כי אפשר להגביל את חירויות היסוד רק "בחוק שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש". אולם, זכויות שמטבען אינן ניתנות להגבלה, לא הוספה אליהן פסקת ההגבלה. חוק היסוד הגרמני שנחקק מייד לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, הוא דוגמה טובה להבחנה זו. לכן, לפי חוקה זו, זכותו של האדם לחיים ולשלמות הגוף, למשל, אינה ניתנת לפגיעה על-ידי המדינה ויהיו הנסיבות אשר יהיו. הזכות לאיסור הפליה הינה זכות מוחלטת, שאינה

ניתנת לפשרות. לא במקרה האמנה הבינלאומית לזכויות אזרחיות ופוליטיות אינה מתירה למדינות לפגוע בעקרון איסור ההפליה גם במצב של חירום לאומי. שכן, ניסיון העמים לימד כי פגיעה בעיקרון זה במצב מלחמה, הובילה לדיכוי ובמקרים מסוימים אף להשמדה.

חופש הביטוי וההתאגדות

30. א. כל אדם זכאי לחופש הבעת הדעה, הכתיבה, ההפגנה, האסיפה, היצירה, המחקר והאמנות.

ב. כל אדם זכאי להתאגד עם אחרים ולהקים מפלגות פוליטיות.

ג. לא ייפגעו חופש הביטוי וחופש ההתאגדות אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

הזכות לפרטיות

31. א. כל אדם זכאי לפרטיות; אין להיכנס לרשות היחיד ללא הסכמתו; אין לערוך חיפוש על גופו, בגופו, בכליו או בביתו של האדם ואין לפגוע בסוד שיחו, בכתביו או ברשומותיו.

ב. לא תיפגע הזכות לפרטיות אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

חופש התנועה

32. א. כל תושב או אזרח זכאי להיכנס למדינת ישראל וכל אדם זכאי לצאת ממנה.

ב. כל אדם זכאי לחופש התנועה בתוך מדינת ישראל.

ג. לא ייפגע חופש התנועה של היחיד אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

חופש מידע

33. כל תושב או אזרח זכאי לנגישות למידע ולקבלת מידע מטעם הרשויות; לא תיפגע זכות זו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

חופש העיסוק

34. כל תושב או אזרח זכאי לעסוק בכל עיסוק, מקצוע או משלח יד; לא תיפגע חירות זו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

הסביבה

35. כל אדם זכאי לסביבה נקייה מפגמים בריאותיים, מחלות וזיהום מכל סוג שהוא; לא תיפגע זכות זו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

צדק חלוקתי וצדק מתקן: חופש הקניין וחלוקת קרקע II

חופש הקניין

36. כל אדם זכאי לקניינו; לא תיפגע חירות זו אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

איסור הפליה בקניין

37. לא יופלה אדם באופן ישיר או עקיף בעסקה במקרקעין כגון רכישת קניין, החכרתו או השכרתו על רקע לאום, דת, גזע, מין, צבע, מוצא אתני, נטייה מינית, מוגבלות או גיל.

צדק חלוקתי

38. כל קבוצת אזרחים אשר סבלה ממדיניות של קיפוח או הפליה היסטוריים בחלוקת קרקע, זכאית להעדפה מתקנת על בסיס עקרונות הצדק החלוקתי בהקצאות קרקע ומים ובהליכי התכנון.

השבת קרקע פרטית

39. כל תושב או אזרח, שאדמתו הופקעה או שנפגע חופש קניינו באופן שרירותי או עקב לאומו הערבי ובאמצעות החוקים: פקודת הקרקעות (רכישה לצורכי ציבור, 1943) ו/או חוק רכישת מקרקעים (אישור פעולות ופיצויים), התשי"ג-1953 ו/או חוק נכסי נפקדים, התש"י-1950 ו/או סעיף 22 לחוק התיישנות, התשי"ח-1958 ו/או סעיף 125 לתקנות ההגנה (שעת חירום-1945), יהיה זכאי להשבת קניינו ולפיצוי בגין התקופה שחופש קניינו נשלל ממנו.

פליטים פנימיים

40. כל הערבים אזרחי מדינת ישראל, אשר נעקרו מכפריהם או מאזור מושבם במהלך שנת 1948 ולאחר מכן ולא הורשו לחזור אליהם, יהיו זכאים לחזור לכפריהם ולאזור מושבם המקורי; ייקבע בחוק מנגנון, הן לפיצוי הולם בגין הנזקים האישיים שנגרמו לפרטים אלה ולמשפחתם מאז עקירתם, והן לסיוע לבנייה של הכפרים ו/או הבתים באיכות ראויה.

הווקף המוסלמי

41. האזרחים הערבים המוסלמים זכאים לקבל בחזרה את

כל נכסי הווקף המוסלמי לרבות פירותיו, אשר היו בידי המועצה המוסלמית העליונה והועברו כנכסים נפקדים מכוח חוק נכסי נפקדים, התש"י-1950.

בעלות מסורתית בקרקע

42. האזרחים הערבים הבדווים זכאים להכרה בזכויות הקניין שלהם במקרקעין שהם מחזיקים או החזיקו באופן מסורתי; ולא יועתק מי מהזכאים ממקום ישיבתו, אלא בהסכמתו המלאה והמודעת.

דברי הסבר: צדק חלוקתי וצדק מתקן: חופש הקניין וחלוקת קרקע

הסעיפים המתייחסים להשבת קרקע פרטית, פיצוי וכן הכרה בבעלות מסורתית של הערבים-הבדווים הינן מוכרות במערכות משפט רבות. החוקה של דרום אפריקה מתייחסת לעקרון הרסטיטוציה. בקנדה, ארה"ב ואוסטרליה, למשל, הוכרו זכויות דומות לאלה של הילידים. כמו כן, המשפט הבינלאומי מעגן את הזכויות אלה, ראו למשל:

Convention (No. 169) Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (Adopted by the International Labor Organization in 1989);

UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (Adopted by the UN General Assembly – 1994);

London Declaration of International Law Principles on Internally Displaced Persons (Adopted by the International Law Association in 2000).

חלופות להשבה בעין

43. במקרים, שבהם קיימת מניעה אובייקטיבית וכנה למימוש זכות השבת הקרקע בעין כקבוע בסעיפים 39-42 לעיל, יימצא פתרון חלופי הוגן ובהסכמת הזכאים; ובמקרים שבהם לא תושג הסכמה, ההכרעה תועבר לרשות מיוחדת, שסמכויותיה, דרכי עבודתה והרכבה ייקבעו בחוק בכפוף להוראות סעיף 20.

כפרים לא מוכרים

44. תושבי הכפרים הידועים ככפרים לא מוכרים זכאים, כי כפריהם הקיימים יוכרו וללא שיהיו על-ידי ביצוע הליכי תכנון הולמים שיבוצעו תוך שיתופם המלא.

זכויות חברתיות וכלכליות III

הזכות לבריאות

45. א. כל אדם זכאי לשירותי בריאות חיוניים ולתנאים בריאותיים ברמה טובה; המדינה תנקוט אמצעים סבירים, לרבות דרכי חקיקה, כדי להשיג הגשמה פורגורסיבית של זכות זו.

ב. כל אדם זכאי לטיפול חירום רפואי.

הזכות לביטחון סוציאלי

46. כל תושב או אזרח זכאי לביטחון סוציאלי ולרמת חיים נאותה לו עצמו ולמשפחתו; המדינה תנקוט אמצעים סבירים, לרבות דרכי חקיקה, כדי להשיג הגשמה פרוגרסיבית של זכויות אלו.

הזכות לדיור

47. כל תושב או אזרח זכאי לדיור נאות; המדינה תנקוט אמצעים סבירים, לרבות דרכי חקיקה, כדי להשיג הגשמה פרוגרסיבית של זכות זו.

הזכות לפיתוח בר קיימא

48. כל תושב או אזרח זכאי לפיתוח בר קיימא, המבטיח חיים משופרים, בריאים ופרודוקטיביים והנותן מענה לצרכי פיתוח וסביבה ובשיתוף הציבור; המדינה תנקוט אמצעים סבירים, לרבות דרכי חקיקה, כדי להשיג הגשמה פרוגרסיבית של זכות זו.

הזכות לחינוך

49. כל אדם זכאי לחינוך נגיש חנים ובאיכות טובה; המדינה תנקוט אמצעים סבירים, לרבות דרכי חקיקה, כדי להשיג הגשמה פרוגרסיבית של זכות זו.

העדפה מתקנת בחינוך

50. כל אדם, המשתייך לקבוצת אזרחים אשר סבלה ממדיניות של קיפוח או הפליה היסטוריים במימוש הזכות לחינוך, זכאי, לבדו ו/או יחד עם קבוצתו, למדיניות של העדפה מתקנת בכל הקשור להקצאת משאבים לקידום הזכות לחינוך.

דברי הסבר: הזכויות הכלכליות והחברתיות

בחלק זה אימצנו תפיסה דומה לחוקה של דרום אפריקה והאמנה הבינלאומית לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות שמדינת ישראל צד לה. חלק מזכויות אלו מצריכות הגשמה פרוגרסיבית התלויה גם בעקרון הצדק החלוקתי של התקציבים והמשאבים. כך, למשל, לא הוגבלה הזכות לחינוך חנים לשתים-עשרה שנות לימוד חובה, אלא היא חלה מעבר לכך וככל שאפשר להגשים אותה באופן פרוגרסיבי. היינו, היא מאפשרת לנוקטים חינוך חנים גם להשכלה גבוהה ולפי קריטריונים שייקבעו. חלק אחר של זכויות אלה אינו תלוי במשאבים ובהגשמה פרוגרסיבית, כמו הזכויות בעבודה.

איסור הפליה בקבלה לעבודה

51. לא יפלה מעביד בין עובדיו או בין דורשי עבודה באופן ישיר או עקיף, על רקע לאום, דת, גזע, מין, צבע, מוצא אתני, נטייה מינית, מוגבלות, השקפה פוליטית או גיל.

תנאי עבודה מינימליים

52. כל עובד זכאי לתנאי עבודה סבירים, צודקים ונאותים, אשר כוללים, בין היתר, תנאי מינימום אלה: הגנת שכר,

תשלום שווה תמורת עבודה בעלת ערך שווה, שני ימי מנוחה שבועיים בתשלום, חופשה שנתית בתשלום, תשלום דמי מחלה, ביטוח סוציאלי וחופשת לידה בתשלום על הימים שלפני הלידה ואחריה.

איגוד עובדים וזכות השביתה

- א. 53. עובדים זכאים להתאגד לפי בחירתם בארגוני עובדים, ולהתקשר כארגונים יציגים בהסכמים קיבוציים להגנה על זכויותיהם ולמען קידומן.
- ב. לעובדים הזכות לשבות במטרה להגן על זכויותיהם ולמען קידומן.
- ג. לא ייפגעו זכות העובדים להתאגד ו/או להכריז על שביתה אלא בחוק, שנועד לתכלית הכרחית ולפי עקרונות היסוד של חברה דמוקרטית דו-לשונית ורב-תרבותית ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

זכויות במשפט וצדק בפלילים IV

זכות הגישה לבתי המשפט

54. לכל אדם הזכות לפנות לערכאות השיפוטיות למען קבלת סעד בעניינו, וההליך בעניינו יישמע, יידון ויטייב בתוך זמן סביר, תוך שמירה על כללי ההגיונות, הצדק והשוויון.

זכויות עציר

- א. 55. אדם שנעצר זכאי לזכויות האלה:
  - א. יודיעוהו מיידית בשפה המובנת לו בדבר זכותו לשתיקה ולא-הפללה עצמית;
  - ב. יודיעוהו מיידית בשפה המובנת לו על הנימוקים למעצרו;
  - ג. תימסר הודעה על מעצרו באופן מידי לאדם הקרוב אליו לפי בקשתו;
  - ד. יינתן לו להיפגש באופן מידי עם עורך דין לפי בחירתו;
  - ה. יובא עניינו בפני רשות שופטת בתוך 24 שעות מעת מעצרו;
  - ו. ייגור עונשו בתוך פרק זמן סביר או שישוחרר.

חזקת החפות

דברי הסבר: זכויות במשפט וצדק בפלילים

ראינו צורך להבליט ולהדגיש במיוחד את זכויות האסיר והעציר לנוכח המציאות המשפטית הישראלית, המנוגדת לתפיסת עקרון איסור ההפליה. חשוב מאוד שזכויות אלו יהיו בחוקה, מאחר שבאמצעות המאסר והמעצר המדיניות מקיימות, בין היתר, את הריבונות הפנימית שלהן. על כן תפקידה של החוקה להגביל את הכוח העצום הזה שעלול להוביל לפגיעה קשה ביותר בזכויות האדם.

59. לא ייפגעו חירויות וזכויות יסוד כלשהן של אסיר או עציר מלבד ההגבלות המתחייבות מעצם כליאתו ושליטת חופש התנועה שלו.

60. לא יופלו אסיר או עציר בתנאי המאסר או השחרור על רקע סוג העבירה ו/או נסיבות ביצועה, השקפה פוליטית, לאום, דת, גזע, מין, צבע, מוצא אתני, נטייה מינית, מוגבלות או גיל.

הפרק הרביעי: שונות

61. **נוקשות החוקה**
תיקון לחוקה יבוצע על-ידי הכנסת ברוב מיוחד של שני שלישים מחברי הכנסת למעט תיקון סעיף 20 שיבוצע ברוב מיוחד של שמונים אחוזים מכלל חברי הכנסת.
62. **הוראות מעבר**
כל חיקוק שהיה קיים ערב אישור החוקה, אך הוא סותר את האמור בהוראותיה יהיה בטל לאחר תקופת מעבר שלא תעלה על שלוש שנים מיום אישור החוקה.
63. **פרשנות**
כל מעשה פרשני של ההוראות שבחוקה זו ייעשה ברוח ערכי היסוד שלה וברוח האמנות הבינלאומיות בדבר זכויות האדם, שמדינת ישראל צד להן.

ס ו ך

★

”הצהרת חיפה”

ביום השנה ה-59 לנכבה הפלשתינית מתפרסם ”מסמך חיפה” – מעין הצהרה פלשתינית קולקטיבית הכוללת התייחסות לעבר, להווה ולעתיד. המסמך מהווה דיון פלשתיני פנימי, אך גם ניסיון לפתוח בדיאלוג אזרחי עם העם היהודי בישראל.

מאת: מערכת מחסום, 15.5.2007

בנוגע לאזרחותנו וליחסינו עם שאר חלקי עמנו הפלשתיני, עם האומה הערבית ועם מדינת ישראל. אנו מציגים את חזוננו למימוש חיים בכבוד במולדתנו ולמען כיוון חברה דמוקרטית המבוססת על יסודות הצדק, החירות, השוויון והכבוד ההדדי בין הערבים הפלשתינים לבין היהודים בישראל. כמו כן, אנו מנסחים את השקפתנו בדבר התנאים לפיוס היסטורי והעתידי שאליו אנחנו שואפים ביחסים בין העם הפלשתיני לבין העם היהודי הישראלי.

זהותנו הלאומית מבוססת על הערכים והתרבות האוניברסליים, על הלשון והתרבות הערבית ועל הזיכרון

56. כל אדם הוא בחזקת זכאי כל עוד לא הורשע בדין; לא יועמד אדם לדין בשל מעשים או מחדלים, אשר לא היוו עבירה פלילית על-פי החוק בשעת עשייתם ולא יוטל עליו עונש מכל סוג, אלא אם כן הוכחה אשמתו מעבר לכל ספק סביר והוא הורשע על פי עבירה מפורשת בחוק.

הזכות להליך הוגן

57. כל נאשם או נתבע במשפט זכאי לקיומו של הליך משפטי הוגן, המבטיח, בין היתר:
- א. זכותו המלאה להתגונן;
  - ב. ייצוג על-ידי סניגור לפי רצונו ובחירתו, או מינוי סניגור במימון המדינה אם ידו אינה משגת;
  - ג. קבלת כל ראיה שמוגשת במשפט וחקירת עדים שנגדו;
  - ד. הזמנת עדים והגשת ראיות מטעמו;
  - ה. הסבר לפרטי האישום או התביעה וניהול המשפט, ואם אינו דובר השפה המשמשת בדיונים, או אינו שולט בה, יועמד לו מתורגמן;
  - ו. סיום ההליך המשפטי בתוך זמן סביר.

זכויות אסירים ועצירים

58. לא ייפגעו כבודו העצמי וזכותו לשיקום חברתי של אסיר או עציר.

הצהרת חיפה – הנוסח המלא

אנו, בני ובנות העם הערבי הפלשתיני, שנשארנו במולדתנו למרות הנכבה ונהפכנו בכורח למיעוט במדינת ישראל, שהוקמה בשנת 1948 על החלק הגדול של פלשתיין, מדגישים בהצהרה זו, את יסודות זהותנו ושייכותנו ומנסחים את חזוננו. חזון זה, נועד לבטא את דאגותינו ושאיופותינו ביחס לעתידנו הקיבוצי וגם לכונן דיאלוג כן עם עצמנו ועם הזולת. בהצהרה זו, אנו גם מציגים דרך לקריאת ההיסטוריה שלנו ואת תפיסתנו

אנו נושאים באחריות, כחברה, כיחידים וכמוסדות פעילים, לבעיותינו החברתיות. חברתנו הייתה ועודנה, במידה רבה, כפופה למבנים חברתיים משפחתיים, עדתיים ולוקאליים, המגבילים את זכויות הפרט. אנו מכבדים את הקשרים המשפחתיים ואת זכותו של הפרט לפולחן ולאמונה ובלבד שקשרים ואמונות אלו לא יפגעו בחירויות הפרט ובכבודו. אנו דוחים את הקנאות לעדה ואת כל סוגי הקנאות האחרים, שלעתים מגיעים עד כדי אלימות פיזית ומונעים מימוש הזדמנויות ליצירת סולידריות חברתית רחבה ובנייתה של זהות לאומית.

הדבקות במבנים חברתיים אלה, והקנאות שצומחת מהם, הקלו על ממשלות ישראל לנצל את הפירוד והמתחים כדי לשלוט בנו בשיטות רבות. ממשלות ישראל ניסו לקרוע מהחברה הערבית קבוצות שונות באמצעות מדיניות "הפרד ומשול", אשר חיזקה בקרבנו שיח הנשען על קנאות עדתית, שבטית, משפחתית ולוקאלית. כך, ישראל כפתה את שירות החובה בצבא על הצעירים הדרוזים מבני עמנו ועמלה לגייס קבוצות אחרות של צעירים, תוך שהיא מנצלת את המתחים הנוצרים, לפעמים, בין קבוצות שונות בחברתנו ומשליטה מדיניות של פיתוי לקבלת פריבילגיות אישיות. בנוסף, היא מינתה גופי הנהגה שיממשו את מדיניותה זו ותמכה בהם, וכן פעלה כדי ליצור חברה סבילה ואדישה לטוב הכללי וכדי לחסום את התפתחותה הפוליטית, התרבותית והכלכלית.

**אנו מאששים בזאת את דבקותנו
בשייכות למולדתנו ולעמנו הפלשתיני
ולאומה הערבית, מבחינת תרבות,
לשון והיסטוריה, ומדגישים את זכותנו
להישאר במולדתנו ולשמור עליה**

על בני חברתנו ובנותיה להגביר את הסירוב לכל התופעות האלו, לפתח דרכי התנגדות להתמודדות עמן ולקחת חלק בפרויקט פוליטי וחברתי שידגיש את הזהות האוניברסלית והלאומית של חברתנו, יחזק את ערך הפעילות הפוליטית הלאומית, ייצור הנהגה פוליטית בעלת סמכות ויפעל לפיתוח מוסדות החברה והכלכלה. ההתלכדות סביב פרויקט פוליטי וחברתי זה והתמיכה בו, הן הערובה להיווצרותן של תודעה חלופית ותרבות שונה, אשר יאפשרו לשנות את המבנים החברתיים השולטים ולקבוע קני מידה מוסריים, שינחו את העשייה הקולקטיבית ויעצבו את שיתוף הפעולה בין המפלגות הלאומיות, לבין המוסדות האזרחיים והחברתיים.

למרות קידום מעמד האישה והתגברות המודעות הציבורית והפעילות הפמיניסטית למען שוויון האישה, רוב הנשים בחברה שלנו, ובמיוחד אלה המשתייכות לשכבות

הקולקטיבי, השואב את מקורותיו, הן מההיסטוריה הפלשתינית והערבית שלנו והן מהתרבות הערבית והתרבות האסלאמית. היא צומחת ומתחזקת באמצעות הקשר החי והמשולב עם רכיבים אלה, וניזונה בהתמדה מקשרינו המתמשכים עם אדמתנו ומולדתנו, מהניסיון שנצבר במאבקנו הממושך והמתעצם להדגשת זכותנו להישאר בהן ולשמור עליהן, ומן הקשר שלנו עם יתר בני ובנות העם הפלשתיני והאומה הערבית.

למרות הכישלון במימוש מפעלנו הלאומי ועל אף הנתק החלקי שיצרה אל-נכבה בינינו לבין שאר בני העם הפלשתיני והאומה הערבית; למרות הניסיונות להנחיל בקרבנו בורות בכל הנוגע להיסטוריה הפלשתינית והערבית, לפצל אותנו לקבוצות עדתיות ולצמצם את זהותנו לכדי זהות "ערבית ישראלית" מעוותת, לא חסכנו מאמצים בשמירה על זהותנו הפלשתינית ועל כבודנו הלאומי ובחיזוקם. אנו מאששים בזאת את דבקותנו בשייכות למולדתנו ולעמנו הפלשתיני ולאומה הערבית, מבחינת תרבות, לשון והיסטוריה, ומדגישים את זכותנו להישאר במולדתנו ולשמור עליה.

הזיקה שלנו אל שאר חלקי עמנו הפלשתיני ואל אומתנו הערבית היא זיקה אל המרחב הטבעי שלנו, שנשלל מאתנו בעקבות אל-נכבה. קשר זה, הינו ביטוי להגשמה העצמית, והוא מהווה צורך אנושי וזכות טבעית ואנושית של יחידים ושל קבוצות. הוא מוגן על ידי אמנות בינלאומיות בדבר זכויות האדם ואינו מותנה בקיומם של הסכמים מדיניים בין מדינות.

אנו שואפים להגשים את הזיקה שלנו לעם הפלשתיני ולאומה הערבית בכל המישורים, לרבות קשרים בין בני משפחה, קרובים וחברים, וגישה חופשית ורציפה למרכזי התרבות וההגות בעולם הערבי. אנו שואפים גם להעמקת הקשר הזה ולהרחבתו במישור הפוליטי, הכלכלי והמוסדי. אנו מביטים בגאווה באבני דרך רבות, הניצבות לאורך נתיבנו הקולקטיבי, אשר סייעו לחזק את זהותנו, וחשים הערכה לפעילות המתמשכת במישור הפוליטי, האזרחי והתרבותי, אשר נועדה לחזק את דבקותנו בארץ ובמולדת, לשמור על מכלול המרכיבים של זהותנו הלאומית ולחזקה. אנו מתבוננים בגאווה בהתנגדות של עמנו ומנהיגיו הלאומיים למשטר הצבאי שהוטל עלינו, ביצירות ההגות והתרבות שיצרו ובנותיו של עמנו, שתרמו לשמירת זהותנו ולהעשרתה ובמועדים הלאומיים המפוארים שהם יצרו, שביניהם בולטים במיוחד יום האדמה במרס 1976 ויום אל-קודס ואל-אקצא באוקטובר 2000, וכן בתחנות הדרך ההיסטוריות שלאורך נתיב ההתארגנות העצמית שלנו, שהבולטות בהן: הקמת ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל, הקמת הוועד הארצי להגנה על האדמות הערביות והקמת התאחדות הסטודנטים הערבים וועדי הסטודנטים הערבים.

* <<http://www.mahsom.com/article.php?id=5334>>

הכלכליות הנמוכות, סובלות מדיכוי רב-פנים. דיכוי זה בא לביטוי בכמה מישורים: המעמדי, הלאומי, החברתי והמגדרי. מחובתנו לפעול כדי לשים קץ לדחיקת הנשים לשוליים ולאפליה נגדן, הן במרחב הפרטי והן בתחומים השונים של המרחב הציבורי, ובמיוחד בתחומי התעסוקה והחינוך, ולהיאבק נגד הניסיונות החותרים לשלול מהן את הזכות לריבונות עצמית. עלינו לפעול בנחישות כדי להיאבק בכל סוגי האלימות, ההתעללות והניצול, שנשים רבות נופלות להם קורבן, ואשר מגיעים, לעיתים, עד כדי רצח על רקע מה שמכונה "כבוד המשפחה". מחובתנו לפעול להפסקת כל צורות האפליה נגד נשים ולהיאבק על שמירת זכויותיהן, בהתבסס על עקרונות השוויון, הצדק וההעדפה המתקנת. האפליה והדיכוי בחברה שלנו אינם מופנים אך ורק נגד נשים. הם פוגעים גם בזקנים, בילדים ובבעלי צרכים מיוחדים, אשר סובלים מהדרה חברתית ומפגיעה במעמדם, בזכויותיהם ובכבודם. יש להגן על זכויותיהן של קבוצות אלה ועל זכויות כל הקבוצות החברתיות הסובלות מאפליה. אנו קוראים לגיבוש פרויקט לאומי פרוגרסיבי ודמוקרטי לבניית חברה המבוססת על סולידריות בין כל פרטיה, שתכבד את חירות הפרט ואת זכותו לשונות וליחוד ותתבסס על עקרונות הצדק, השוויון והפלורליזם. קיומנו במולדתנו, הוא המשך של ההתחדשות ההיסטורית המתמדת שליוותה תקופות ואירועים שפקדו את המזרח הערבי בעתות של תחייה או נסיגה, התעוררות או מאבק לשחרור ועימותים עם הפלישה, הכיבוש והקולוניאליזם. בסוף המאה התשע עשרה החלה התנועה הציונית את מפעלה הקולוניאליסטי-התיישבותי בפלשתיין. בהמשך, התנועה הציונית, בתיאום עם הקולוניאליזם העולמי ובהסכמת הריאקציונריות הערבית, החלה לממש את מפעלה שתכליתו כיבוש מולדתנו ומימוש שאיפתה להפוך אותה למדינה ליהודים. בשנת 1948, שנת אל-נכבה של העם הפלשתיני, התנועה הציונית ביצעה מעשי טבח נגד בני עמנו, הפכה את מרביתם לפליטים, הרסה מאות מכפרינו ועקרה מערינו את רוב יושביהן. אחר כך, מדינת ישראל מנעה את שיבת הפליטים הפלשתינים למולדתם, תוך שהיא מפרה את החלטה 194 של העצרת הכללית של האו"ם שהתקבלה בשנת 1948 ואת החלטותיה האחרות שהתקבלו לאחר מכן בעניין זה. אף שנהפכנו לאזרחים בה, מדינת ישראל המשיכה, לאחר הקמתה, את פעולות הגירוש והעקירה. היא גירשה רבים מאתנו מערינו ומכפרינו והפכה רבים מאתנו לפליטים במולדתנו. בנוסף, היא הפעילה נגדנו מדיניות של דיכוי, שהגיעה לפעמים עד כדי רצח, כפי שקרה בטבח בכפר קאסם באוקטובר 1956. היא הטילה עלינו שלטון צבאי שנמשך עד שנת 1966 ומנעה את חזרת העקורים לכפריהם ולעריהם. עד היום, היא מסרבת להכיר בעשרות כפרים ערביים בנגב ומפעילה מדיניות של גזילת אדמות בני עמנו שם. מדינת ישראל חוקקה את חוקי הקרקעות, ההגירה והאזרחות הגזעניים וחוקקה חוקים נוספים

שאפשרו נישול אדמותינו וההשתלטות על רכוש הפליטים והעקורים. בנוסף, ישראל ניסתה לעוות את זהותם של בנינו ובנותינו באמצעות הנהגת תוכניות לימודים המטפחות ניהיליזם לאומי ושואפות לחנכם בהתאם לנרטיב הציוני. היא הפיצה במערכת החינוך הערבית, שעליה פיקח השב"כ, אווירה של הפחדה. היא גם הפעילה נגדנו אפליה ממוסדת בתחומי החיים השונים: מגורים, תעסוקה, חינוך, פיתוח, חלוקת משאבים ועוד.

בשנת 1967 ישראל כבשה את הגדה המערבית, רצועת עזה ומזרח ירושלים, בנוסף לשטחים מצריים וסוריים. בתקופת הכיבוש של השטחים הפלשתיניים הנמשך עד היום, והנחשבת לאחת מתקופות הכיבוש הארוכות ביותר מאז מלחמת העולם השנייה, ישראל הפעילה מדיניות דיכוי ורדיפה החורגת אף מזו שהפעיל משטר האפרטהייד בדרום אפריקה. היא ביצעה פשעי מלחמה נגד הפלשתינים, הרגה וגירשה אלפים, התנקשה במנהיגים, אסרה עשרות אלפים - רבים מתוכם בתוקף צווים צבאיים ומנהליים, השתמשה בעינויים פיזיים ופסיכולוגיים והרסה אלפי בתים. תוך שהיא מפרה את המשפט הבינלאומי ההומניטארי, ישראל הפעילה מדיניות של ענישה קולקטיבית כמו הטלת מצור צבאי ועוצר על ערים וכפרים. היא ביתרה את השטחים הכבושים לחלקים באמצעות מאות מחסומים, הגבילה את חופש התנועה בין הערים, הכפרים ומחנות הפליטים הפלשתיניים, הפקיעה אדמות, עקרה עצים, הרסה מטעים, קרעה משפחות וחוקקה חוקים צבאיים גזעניים המונעים איחוד משפחות וגזלה מתושבים בירושלים המזרחית הכבושה את הזכות להתגורר בעירם. ישראל ניצלה משאבים פלשתיניים פרטיים וציבוריים, כמו אדמות ומים, כדי לבנות התנחלויות ולסלול כבישים לטובת המתנחלים היהודים. היא הקימה חומת הפרדה גזענית, שחצתה כפרים והפרידה משפחות בתוך הגדה המערבית ובירושלים המזרחית. המדיניות והמעשים של ישראל בשטחים הכבושים פוגעים פגיעה קשה בחירות, בכבוד ובזכויותיו הבסיסיות של כל אדם פלשתיני.

אזרחותנו ויחסינו עם מדינת ישראל מאופיינים, במידה רבה, על ידי אל-נכבה כאירוע מכונן. זהו המאורע שבעקבותיו נהפכנו אנו, שארית הפליטה של תושבי המולדת המקוריים, לאזרחים שאזרחותם חסרת יסודות ממשיים של אזרחות ובמיוחד חסרת שוויון. בשל היותנו מיעוט מולדת, שעמו נעקר ממולדתו ואשר סובל מעוול היסטורי, עקרון השוויון - המהווה את יסוד האזרחות הדמוקרטית - חייב להתבסס על יסודות הצדק ותיקון העוול, על ההכרה בנרטיב שלנו ובהיסטוריה שלנו במולדת הזאת. אזרחות דמוקרטית זו, שבה אנו חפצים, היא המסגרת היחידה המבטיחה לפלשתינים בישראל את השוויון, הן על בסיס אינדיבידואלי והן על בסיס קבוצתי.

אנו סבורים כי המדיניות הדורשת מאתנו "שירות אזרחי" והצעדים שעשויים להוביל למעורבות שלנו בכל הקשור הן למיליטריזם הישראלי והן לחלוקת השלל שמקורו במלחמות,

סותרים את עקרון השוויון, הואיל והם מסלפים את זהותנו ומתעלמים מן העוול ההיסטורי.

אנחנו שואפים לעתיד שבו יוגשם הפיוס ההיסטורי בין העם היהודי הישראלי לבין העם הערבי הפלשתיני. הפיוס הזה דורש הכרה של מדינת ישראל בעוול ההיסטורי אשר גרמה לעם הפלשתיני בעקבות הקמתה, באחריותה לאל-נכבה שפגעה בכל חלקי עמנו ובפשעי המלחמה והכיבוש שהיא מבצעת בשטחים הכבושים. הפיוס דורש גם הכרה בזכות השיבה ופעולה ליישומה בהתאם להחלטת האו"ם מספר 194, סיום הכיבוש, פירוק ההתנחלויות מכל השטחים הערביים שנכבשו ב-1967, הכרה בזכותו של העם הפלשתיני להגדרה עצמית ולהקמת מדינה עצמאית וריבונית והכרה בזכויותיהם של האזרחים הפלשתינים בישראל כמיעוט מולדת. הפיוס ההיסטורי בין שני העמים צריך להיות חלק משינוי כולל במדיניות הישראלית, כך שישראל תפסיק למלא תפקיד הרסני ביחסיה עם עמי האזור, במיוחד במסגרת מדיניות ההגמוניה האמריקאית המסייעת למשטרים ערביים לדכא את אזרחיהם, לגזול את משאביהם, לחסום את התפתחותם ולהציב מכשולים בפני ההליך הדמוקרטי בעולם הערבי.

הפיוס ההיסטורי דורש מאתנו, הפלשתינים והערבים, להכיר בזכותו של העם היהודי הישראלי להגדרה עצמית ולחיים עם העם הפלשתיני ועם שאר עמי האזור בשלום, בכבוד ובביטחון.

אנו מודעים להיסטוריה הטרגית של היהודים באירופה, שהגיעה לשיאה באחד מן הפשעים האיומים ביותר נגד האנושות, השואה שגרם הנאציזם ליהודים, כמו כן אנו מודעים לטרגדיות שחוו ניצולי השואה. אנו מזדהים עם קורבנות השואה - אלה שהושמדו ואלה שניצלו.

אנו סבורים כי ניצול השואה ותוצאותיה למתן לגיטימציה לזכותם של היהודים להקים את מדינתם על חשבון העם הפלשתיני, מפחית מערך הלקחים האוניברסליים - האנושיים והמוסריים - של האירוע הרה האסון הזה, הנוגע לאנושות בכללותה.

הפתרון של מדינה דמוקרטית המבוססת על שוויון בין שתי הקבוצות הלאומיות - היהודים הישראלים והערבים הפלשתינים בישראל - הוא אשר יבטיח את זכויותיהן של

שתי הקבוצות באופן צודק ושוויוני. הדבר מחייב שינוי במבנה החוקתי של ישראל, שינוי בהגדרתה - ממדינה יהודית למדינה דמוקרטית המבוססת על שוויון לאומי ואזרחי בין שתי הקבוצות הלאומיות ועיגון עקרונות הצדק והשוויון בין כל אזרחיה ותושביה. הפירוש המעשי של זה, הוא ביטול כל החוקים המפלים באופן ישיר או עקיף על בסיס לאומי, אתני או דתי, ובראשם חוקי ההגירה והאזרחות; חקיקת חוקים המתבססים על עקרונות השוויון ואיסור האפליה; יישום השוויון בין השפה העברית לשפה הערבית כשתי שפות רשמיות בעלות מעמד שווה במדינה; הבטחת עקרון הרב-תרבותיות לכלל הקבוצות; שותפות אפקטיבית של המיעוט הפלשתיני בשלטון ובקבלת ההחלטות; מתן זכות וטו בכל העניינים הנוגעים למעמדם ולזכויותיהם של האזרחים הפלשתינים בישראל והבטחת זכותם לאוטונומיה תרבותית - שתאפשר את מימוש זכותם לקבוע מדיניות בענייני התרבות והחינוך שלהם, ניהולם וניסוח תכניהם - וחלוקת המשאבים לפי עקרונות הצדק החלוקתי והצדק המתקן. עקרונות אלה מבטיחים את זכות ההגדרה העצמית שלנו כמיעוט מולדת.

אנחנו משוכנעים כי במדינה דמוקרטית כגון זאת, גוברת אחריותם של כלל האזרחים והתושבים - יהודים, ערבים ואחרים גם יחד - לפעול לכינונה של חברה דמוקרטית רב-תרבותית הנשענת על עקרונות השוויון ליחידים ולקבוצות, איסור ההפליה והבטחת חירויות הפרט וזכויות חברתיות-כלכליות, ובמיוחד זכויות עובדים, הזכות לחינוך, הזכות לבריאות והזכות לביטחון סוציאלי.

אנו מאמינים כי קיום מלא של כל תנאי הפיוס ההיסטורי בין שני העמים, היהודי הישראלי והערבי הפלשתיני, המחייבים הכרה בזכותו של עמנו להגדרה עצמית והגשמת זכויות הפלשתינים בישראל כמיעוט מולדת, עשוי ליצור תנאים פוליטיים שיאפשרו בניית אמון, שיתוף פעולה וכבוד הדדי בין שתי המדינות העצמאיות והדמוקרטיות: המדינה הפלשתינית ומדינת ישראל. כמו כן, אנו מקווים כי הדבר יפתח אופקים חדשים לקראת גיבוש חוזים והסכמים כלכליים, מדעיים ותרבותיים ביניהן אשר מבטיחים לכלל אזרחי שתי המדינות ותושביהן את חופש התנועה, המעבר, המגורים והעבודה בכל אחת משתיהן. ■